

AVARLAR

Avars

István ERDÉLYI

Ruşçadan Çev.: Kürşat YILDIRIM**

Tarih arenasında ortaya çıkan halklar genelde kendilerine dair hatıralar, yazılı eserler veya dokümanlar bırakmazlar. Onların hayatını ortaya koymanın yolu sıklıkla arkeolojik çalışmalardan geçer. Bu araştırma yok olmuş esrarengiz bir halk olan Avarları işlemektedir.

Avarlar, Büyük Kavimler Göçü'nün Karpat Havzası'ndaki güçlü siyasî teşkilatlanmanın (daha sonra Tuna ardı, Merkezi Macaristan, Transilvanya¹) hemen hemen iki buçuk asır süren macerası olarak görünmektedir. IX. yüzyılda tarihi arenadan çekilerek diğer halklara karışmışlardır. Macar kroniklerinde onlar hakkında hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu halkın yayıldığı eski toprakları ve yaşamlarını Bizans ve Latin kronikleri ve arkeolojik veriler yardımıyla öğrenebiliyoruz.

Langobardların Çekilişi

1 Nisan 568 günü Langobardların Pannoniya'nın eski topraklarında geçirdiği son gün idi. Bir gün içinde Kuzey İtalya'ya aktılar, oraya yerleşip Langobard Krallığı kurdular (sonraki Lombardiya). Yerleri Tuna'nın her iki yakasındaydı; ta ki doğudan Avarlar gelene kadar.

Avarların gelişi hiç de barışçı olmadı. Bu dönem, V. yüzyılda Hun ülkesinin çöküşünden sonraya denk gelmekteydi, şimdiki Zatisya ve Transilvanya topraklarında Cermen kabilesi olan Gepidler yaşamaktaydı. Langobardlar onlarla savaşa girişti. Avarları yardıma çağırdılar, böylece gâlip oldular. Neticede on binlerce Gepid savaşçısı öldü; çoğu gâliplere esir düştü. Gepidlerin kralı Kunimund da savaşta ölenler arasındaydı.

Avarlar bu yerlerde nasıl ortaya çıktılar ve bu kavganın içine nasıl girdiler?

Bizanslı tarihçi Simocatta'nın belirttiğine göre, Doğu Avrupa halklarının büyük bölümünü hâkimiyeti altına alan Avarlar Uar ve Hunların takma adını taşıyorlar ve kudretli bir

* **Priroda**, 1980, no. 11.

**Araş. Gör. Kürşat Yıldırım, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. kursatyildirimtr@yahoo.com.

¹ Bkz. **Macaristan Arkeolojisi**, cilt- 1, M., 1980.

Asya halkı olarak kabul ediliyorlardı. Konuşulanlar içinde eleştirilere mukavemet edemeyen şey bu halkın kendisini daha sonraları Avar olarak adlandırdığı ve böyle kaldıklarıdır.

XVIII. yüzyılda ortaya atılan hipoteze göre Avarlar, Merkezi Asya'daki Juan-juan kabilelerinden neşet etmişlerdir. Bir diğer görüşe göre ise, Avarlar Orta Asya'dan gelmişlerdir. Bugün onların kökenleri konusundaki tartışma devam etmektedir.

Avar öncüleri Avrupa'da 558 yılında ortaya çıkmıştır. Avarlar, Bizans İmparatoru'nun imparatorluk topraklarına yerleşmek konusundaki vaatleri üzerine Alan hükümdarı Sarosiya²'ya hücum ettiler. Çok geçmeden Kandik adlı birinin başkanlığındaki Avar elçilik heyeti Konstantinopol'e geldi. Avarların Bizans başkentine gelişleri oldukça ilginç karşılandı. Erkeklerinin saçları renkli kurdeleler ile bağlıydı, giyimleri göçebeliği karakterize ediyordu.

İmparatorun huzuruna çıkan elçi şöyle dedi: "Halkların en büyüğü ve en güçlüsü olan Avar halkı sana geldi. O düşmana kolayca vurup onu ortadan kaldırabilir, bu yüzden Avarlar ile kuracağınız ittifak senin için kârlı olacaktır: Böylece sen muhafızlarına kavuşacaksın".

VI. yüzyılda Bizans kudretli bir ülke idi ve birçok kereler Avrupa'daki hadiseler üzerine yürümüştü. Bizans İmparatorluğu'nun rakibi Franklar idi. Frank kralı Teodebert, Langobardlar ve Gepidler ile ittifak kurarak Bizans'a hücum etmek istiyordu. Bu öngörüsü Langobardlar ve Gepidler arasındaki düşmanlık nedeniyle gerçekleşmedi.

Bu esnadaki diğer önemli hadise, Karpat Havzası'na Slav kabilelerinin gelişi ki Bizans için ciddî bir askeri tehlikeydi, bilhassa onların Karadeniz'in kuzey kıyılarındaki atlı göçebeler olan Kutrigurlar ile kurduğu birlikten sonra.

Avarların ile kurulan ittifak Bizans İmparatoru için siyasî durumu daha da karmaşıktırmaktadır. Avarlarla anlaşma yapıldıktan sonra Utigurların akrabaları Kutrigurların ve Doğu Slavlarının üzerine gönderilmiş ve başarıyla savaşmışlardı. Bunun ardından imparator onları şimdiki Sırbistan topraklarına yerleştirmeyi önerdi. Fakat bu topraklar Avarların hoşuna gitmedi. Tuna'nın kıyısında uzanan Dobruca'yı istediler. Düzlük arazi göçebelerinin ihtiyacını büyük ölçüde karşılayacaktı. Fakat burada fazla kalmadılar. Langobardlar ile Gepidlere karşı ittifak kurdular, onları yendiler, bu ittifakın bir şartı olarak Pannoniya'ya yayıldılar. Langobardlar bu galibiyet neticesinde bu toprakları bırakmak zorundaydılar ve öyle de oldu. Bizans İmparatoru Gepidlerin mâğlubiyetinde taraf idi. Onların düşüşünden sonra hemen uzun süre Bizans-Avar çekişmesine sahne olacak eski Sirmiya topraklarındaki başkentlerini işgal etti.

Avar Kaganlığı ve Onun Komşuları

Geldikleri yeni topraklarda Avarlar yeni bir devlet birliği kurdular: Avar Kaganlığı. İlk hükümdarı Kagan Bayan oldu. Burada yaşayan Slavlar ve Gepidler gibi birçok kabileyi hâkimiyeti altına aldı. Kaganın hâkimiyeti hemen hemen yüz yıl boyunca güney Rus bozkırlarına, göçebelere kadar yayıldı. Bunun dışında, VI. yüzyılın sonunda Avar Kaganlığı Kutrigur, Tarniah ve Zabender gibi Türk kabilelerinin peşine sürüklendi.

² Alanlar hakkında bkz. A. M. Hazanov, "İscheznuvshiy Narodı, Sarmatı", *Priroda*, 1978, no. 11.

Bu sırada Bizans doğu tarafında Perslerle savaşa tutuşmuştu. Bu Avarların ortaya çıkışı için uygun bir hadise olarak görülmüştü: Slavlarla beraber VI. yüzyılın 70-80'lerinde Bizans'a âit olan Tuna'nın aşağı akımlarında uzanan toprakları tahrip ettiler. Bizanslılar Persleri mâğlup etmelerinden sonra Avarları Balkan topraklarından bir süreliğine defedebildiler.

Avarlar bu son Avar-Bizans çekişmesinde her an tersine döndürülebilir bir başarı elde etmişlerdi. Bayan'ın ordusu Konstantinopol'e ulaştı fakat Bizanslılar onları geri püskürttü, ayrıca kaganın savaşçılarından bir kısmı düşman tarafına geçti.

Avarların batıdaki komşuları da rahat durmuyorlardı. 595 yılında ittifak kurulan Slovenler ile Bavarsk kabilelerine ve sonraları Franklara karşı mücadele edildi.

VII. yüzyıl daha az ateşli olmadı. Avar topraklarının batı sınırında Slavlar, Frank tacir Samo önderliğinde uzun ömürlü olmayan bir devlet kurdular (623-658) ve Çekleri, Moravları, Slovenleri ve diğerlerini birleştirdiler. Bunlar Avarlara karşı savaşta başarıya ulaştılar. Bundan sonra 631'de Frankları da yendiler; fakat Samo'nun ölümünden sonra aniden çöktüler.

Bu sırada Avar Kaganlığı Bayan sülâlesinin sonlanması nedeniyle ağır bir iç kriz geçiriyordu. Altın tahta oturmak maksadıyla Kutrigur- Bulgarlar ülke içinde Avarları bitap düşüren bir isyan çıkardılar. Bu hadiseden sonra Kutrigur-Bulgarlar, kaganlık topraklarından defedildiler.

VII. yüzyılın 70'lerinin sonlarında ön-Bulgarlar, Tuna'ya yerleştiler ve kendi devlet birliklerini kurdular. XI. yüzyıla kadar Avarlarla iyi geçindiler. Bundan başka Bizans kroniklerinden birinde aktarıldığına göre Bulgar Hanı Kubrat'ın oğullarından biri, güney Rus bozkırlarında Hazar Kaganlığı'nın ortaya çıkışından sonra kendi halkını Avar topraklarına yeniden yerleştirmek zorunda kalmıştır. Bu ise bazı temel varsayımları öne sürmeyi sağlamaktadır ki bunlardan biri de ön-Bulgarların Avarların değişikliğe uğramış etnik bir tipi olduğunun arkeolojik buluntularla öne sürülmesidir.

Avar Etnogenezi

Yukarıda ifade edilen faraziyelerden birine göre Avarlar, aynı zamanda içinde Türklerin de olduğu bir göçebe imparatorluğu kuran Juan-juanların halefleridir. Diğer hipoteze göre ise Avarlar Orta Asya'dan gelmişlerdi ve ataları Varkhonitler idi; bu ikinci hipoteze göre güya Macaristan topraklarındaki bir kısım nüfus Varkon kökenine sâhipti. VI. yüzyılın ortalarında engin toprakları ele geçirmişler, Avarlar bizzat Karpatlara gelmişler ki bunun içinde diğer etnik unsurla da vardı: Povolje'den İranlılar, güney Rus bozkırlarından Kutrigurlar. Ayrıca Avarların kendileri de en baştan beri "saf" değildiler, halkların etnik bir karışımından ibaretiler. Büyük mezarların yapılması geleneği, atların yabancıların arasında Mongoloidlere de rastlanan insanlardan ayrı biçimde ve ata âit sadece "parçacıkların" (sadece ayaklar ve kafatası) gömülmesi hususiyetleri İran gelenekleriyle alakalıdır³.

³ Daha geçen yüzyılda araştırmacılar arasında Avarların Dağıstan kökeninin ihtimali ve Avarların yok oluşu üzerinde tartışmalar yapılmıştı. Bu tür faraziyeler doğruluk payı taşımaktadır. Tuna Avarlarının dili kesinlikle Türkçe idi, Dağıstan Avarlarının dili ise kendine has bir Kafkas dili idi. Dağıstan Avarlarının eski adı Maarulal idi ve bu iki halkın atası olduğu öne sü-

Avar dönemine âit bazı mezarlardan çıkan kafatasları, Mongoloid olarak değerlendirilmektedir; fakat başka diğer mezarlarda bu tipe nadiren rastlanmakta, bu devire âit bazı mezarlarda ise hiç rastlanmamaktadır. Bu gömüler arasında istisnai olarak Evropeoidler bulunmaktadır (Kuzey Avrupa, Akdeniz, Doğu Baltık tipleri).

Merkezi Macaristan'ın kadim nüfusu içinde Sarmatların ve eski Roma illeri nüfusunun bakiyeleri Avarlar buraya geldiklerinde vardı ve aşağı yukarı tüm Avarlar bu nüfus ile izdivaç ettiler. Eğer buna Slav etkisi de katılırsa VI.- IX. yüzyılda Karpat Havzası'nda nüfusun kendilerinin adlandırdığı biçimde Avar ya da Obr etnik karışımı biçiminde zuhur ettiği görülebilecektir.

Varsayılan ortalama ömür ise düşüktür: Erkeklerde 38, kadınlarda 36. Özellikle iki yaşına kadar sıklıkla bebek ölümleri vardı.

Avar Toplumunu

Avrupa'da Avarların ortaya çıkışı üç döneme ayrılmaktadır: Erken Avar Dönemi, VI. yüzyılın ortalarından yaklaşık olarak VII. yüzyılın sonlarına kadar; Orta Avar Dönemi, oldukça kısadır ve araştırmacılar için bu dönemin eserlerini ortaya çıkarmak fazlasıyla güçtür; VIII. yüzyılın başlarından IX. yüzyılın sonlarına kadar Geç Avar Dönemidir, büyük mezarlar, atların ayrı gömülmesi gibi İran-Moğol çizgilerinin yok olduğu dönemdir.

Macaristan topraklarında ve komşu ülkelerde Avar dönemine âit yirmi binden fazla gömü bulunmuştur. Arkeologların işi sistemleştirme, sınıflandırma ve tarihlendirmede belirginleşmektedir. Avar mezarlarında çıkan az sayıda para sayesinde gömü tarihlerini kesinleştirmek mümkün olmaktadır.

Mezarlardaki zenginlik kademeleri toplumdaki hiyerarşiyi yansıtmaktadır. Kaganlığın en üst seviyesinde kagan bulunmaktaydı. Onun ilk hanımı katun'dur. Kagandan sonra tudun gelir, bu ülkeyi ve yugurtu yönetir. Kaganlık vergilerini toplama işini tarhan yürütür. Tarhan'dan sonra hiyerarşik bir biçimde kabile ve âile reisleri gelir. Bu döneme âit kazılarda hepsinden çok kabile ve âile reislerine âit kalıtlar bulunmaktadır (Sentendrye, Bochy, Kunsentmiklosh- Babonye gibi).

Avar toplumunun büyük bir bölümü savaşçıydı. Gömülerde savaşçıların öbür dünyada kullanacağı çokça kadim silah bulunmaktadır. Bunların silahlarla birlikte gömülmesini, silahların pahalı olduğundan hareketle yorumlamak da mümkündür. Sıklıkla zengin işlemeli kılıçlar ve yelmeler sıradan savaşçıların sâhip olamayacağı ve babadan oğla geçen şeylerdi. Gömülerde tezyinatlı okları olan tam dolu sadaklara rastlanmamıştır (sadece kabile reisinin

rılmaktadır. Fakat kadim yazarların bildirdiğine göre Serir (Dağıstan'ın eski adıdır) Avarlarının hükümdarları arasında Avar adlı biri vardı. Faraziye şu biçimdedir: Avar göçebeleri batıya aktılar, aynı zamanda bir kısmı Kuzey Dağıstan bozkırlarında kaldı, Serir'in siyasî hâkimiyetine girdiler veya siyasî bir ittifak kurdular ki payitahtları IX. yüzyıla kadar Tanusi (şimdiki Hunzah'ın yakınında)'de idi. Günümüz bazı araştırmacıları bu Avarların Dağıstan'a giren Hazar Kaganlığı'na eklemiş olduğunu varsaymaktadırlar; onların görüşüne göre bu iki halkın doğrudan bağlantısı ihtimal dâhilindedir; fakat tarihî veriler böyle bir faraziyeyi desteklememektedir.

gömüldüğü Bochy'e'de görülmüştür). Ok sayısı ona ulaşmamaktadır. Galiba her bir ok onluk savaş düzeni ile alakalı bir semboldür; Avar toplum teşkilatı Asya'nın onluk sistemini benimsemişti.

Erken ve Orta Avar Dönemi'nden anlaşıldığına göre Macaristan'ın orta kesimlerinde zengin içerikli gömü yoğunlaşması vardır. Fakat Geç Avar Dönemi'nde durum değişiktir. Mezarlar daha yoksul içeriğe bürünmüştür ki toplumun zayıf düşmesini yansıtmaktadır; nüfusun gittikçe artışı ile özel mülkiyetin biricikleşmesi ve özgür niteliğe bürünmesi ve aynı zamanda kilisenin silah ve at ile gömülme biçimindeki pagan uygulamaları yasaklaması biçimindeki Hıristiyanlığın etkisi buna etki etmiştir. Yine de gömülerdeki ziynetler (küpe, bilezik, yüzük, halka), giysiler gömülerin toplumsal statülerini yansıtacak mahiyettedir.

Her büyük patriarkal âile mezarda kendi yerine sâhiptir. Fakat mümtaz kişiler kurganda âilenin geri kalan üyelerinden ayrı olarak gömülmektedir ve genelde yanına birçok altın eşya bırakılmaktadır.

Nadiren sağlam tahtalardan tabutlar ile ölü gömülmektedir. Görüldüğü kadarıyla yoksullar ölüyü hasıra veya bunun gibi hızla toprağa karışabilecek malzemeye sararak gömmektedir.

Mezarların şekilleri farklı tiplerdedir. Bilinen o ki her ne kadar nadir olsa da çuval mezarlar görülür: Esas çukur, ölü için çuval biçiminde derinleştirilir. Bazen bu kazma işlemi paralel biçimde atı gömmek için esas çukurun yanında gerçekleştirilir.

Görülen farklı mezar türleri Avarların diğer halklarla adım adım karıştığını, getirdikleri etnik unsurları belirginleştiren eski geleneklerin korunduğunu farklı türlerde görebilmekteyiz. Gömme adetleri mongoloid unsurlar taşımaktadır. Ölüyü ayakta duracak veya oturacak biçimde gömme geleneği taşıyan kurganlar Sarmatların halefleri veya Orta Asya'dan gelenlere âittir.

Çift halinde gömmeye de rastlanmaktadır: Ana kucağında bebeğiyle gömüldüğü gibi erkek de karısıyla gömülebilmektedir; bu, muhtemelen kocanın ölümünden sonra dul kalan kadını öldürmeyle alakalıdır. Eşlerin aynı zamanda doğal ölümleri bu konuda bir istisna teşkil etmemektedir.

Avarlar diğer göçebe halklar gibi gelişmiş kölelik kurumunu bilmiyorlardı. Sadece belli ev köleleri vardı ki bunları diğer kabilelerle savaşlarda ve ittifak halinde oldukları kabilelerin yok olması sonucu başıboş kalan üyeleri alarak elde ediyorlardı.

Avarların Yerleşimleri ve Geçimleri

Günümüzde VII.-IX. yüzyıla âit birkaç yüz yerleşim yeri bulunmuştur. Macaristan'daki en belli başlı kazılar 37 hanenin toprak altında kaldığı Tuna-Varosha yakınlarındadır. Avarlar yarı toprak zeminde ağaç duvarlar arasında taş sobalar-fırınlar kurmuşlardı. Bu hanelerin çoğunda tahıl çukurları ve yapılar arasında kerpiçten evler de bulunmuştur. VII. yüzyılda hanelerin yerleşimi çember biçiminde kurulmuştur (Elbe ve Moldovya'dakiler böyledir). Bu kışlık yerleşimlerde göçebe Avarlar, hayvanlarını alıp beraberce yazlık yerleşimlerine doğru yola koyulmaktaydılar. İlbahardan sonbahara kadar kolayca taşınabilir çadır biçimindeki yerlerde yaşarlardı.

Avarların temel geçim kaynağı yarı göçebelik biçiminde kendisini gösteren hayvancılıktır. Yarı göçebe hayat yavaş yavaş yerini yerleşikliğe bıraktı. Bu yüzden bu kesim (ki bunların başlıcaları Romalıların, Sarmatların halefleri ve sonraları buralara yayılan Slavlardı) tarım ile uğraşmaya başladı.

Avar varlığında at büyük bir rol oynar. Sert bir çizgi çizmek gerekirse atın bunların Doğu kökeninde temel teşkil ettiğini ve bozkırı ve kumlu toprakları aşmak için vazgeçilmez olduğunu belirtmek yerinde olacaktır⁴.

Avarların atçılığında başka yetiştirdikleri belli başlı boynuzlu hayvan koyun, sığır, keçi küçük ölçülerde; gömülerde yumurta veren hayvana ise hiç rastlanmamıştır.

Ölünün öbür dünyadaki yolculuğunda yemesi için bırakılan yiyecek kalıntıları arasında bulunan domuz kemikleri araştırıldığında bunun Avar dönemindeki Slav hayvancılığını yansıttığı ve henüz neolitik dönemde Güney Avrupa'da Kuzey Avrupa'dan geçen bir usul olarak domuzun evcilleştirildiği görülecektir. Özellikle bu zamandan beri XX. yüzyılın ortalarına kadar yağlı alföld türü domuz yaygınlaşmıştır.

Avarların bahçıvanlığı hakkında bilgi azdır. Tahıl kültürü konusundaki emarelerden tahılın buğday (VI.-VII. yüzyıl), çavdar ve yulaf (IX. yüzyıl) olduğu anlaşılmaktadır.

Toprağı toprağa giren kısmı demirden ağaç saban ile sürmüşlerdir. Macaristan topraklarında bu tür saban IX. yüzyıldan beri bilinmektedir, eski Moraviya'da ise daha önceki tarihlerde bilinmekteydi. Buğday orak ile biçilirdi.

Gömülerin çoğunun önemli bir bölümünde Geç Avar Dönemi'ne âit iyi kalitede çember çömlek kil kaplar bulunmuştur.

Yakın çevrelerden elde edilen benzer bazı kaplardan kilden, hazırlandığı için uzun yolculuklar için müsâit olmadığı anlaşılmaktadır.

Macaristan topraklarında bu devire âit demir aksamı ev fırınları peynir hazırlamak ve silah ve kırsal üretim gereçleri yapmak için kullanılıyordu.

Mallar sadece kendi öz tüketimlerine yönelik üretilmiyor pazara da sunuluyordu. Avar mezarlarında bulunan birçok eşya başka yerlerden gelmedir. Bunlar arasında altın, gümüş ve bronz küpe, yüzük, bilezik ve tokalar, elbiseler, renkli camdan gerdanlıklar vardır. Görüldüğü kadarıyla giyim için kullanılan ipekli örmeler ve diğer materyaller şimdiye ulaşmamıştır. Bunları almak için hayvan, at, deri ve yün veriliyordu.

Latin kaynaklarında Avarların kendi mallarını diğer tüccar ve zanaatçılara sundukları ticaret ve pazar yerleri bildirilmektedir. Bunlardan birine âit gömülerden biri ise Kunsentmaron çevresinde ortaya çıkarılmıştır. Bulgular arasında sert göğüs zırhı vardır: Yolcular için ülkenin yolları her zaman tehlikesiz değildi.

Avar Kaganlığı'na gelen tüccarlar Doğu'dan, çok uzaklardan geliyordu. Bazı verilere göre Karpatlar üzerinden Batı'ya çok önemli ticaret yolları geçiyordu. Bütün göçebe kavimlerin hususiyeti olmak üzere Avarlar da geçen ticaret kervanlarından gümrük vergisi alıyor-

⁴ Eski devirlerdeki atlar için bkz. V.B. Kovalevskaya, "Ahaltekintsı: Nasledstvo za Kotoroye Mı v Otvetye", **Priroda**, 1982, no. 4.

lardı. Neticede ülkenin farklı yerlerindeki idâreciler ve kaganın kendisi önemli bir güç elde ediyorlardı.

Avarların Parası Var mıydı?

Avarlar kendileri için para kestirmemişlerdir. Bazı araştırmacılar Avarların altın Bizans parasını taklit ederek bastıklarını öne sürmektedir. Fakat kaganlığın tüm topraklarında bahsi geçen taklit para bir düzineyi geçmemektedir ve meselenin halli için kifayet etmemektedir; bu tür paralar daha çok komşu ülkelerde bulunmaktaydı.

VI. yüzyılda Bizanslılar kaganlığa vergiyi altın olarak sunmuşlardır. Yıllık verginin toplamı 80 bin altın paraya ulaşıyordu ve 600'lü yıllardan başlamak üzere 100 bine kadar çıkmıştır. Bu zamandan beri bu miktar hep yetersiz kalmıştır. VII. yüzyılın başlarında Bizans imparatorları Avarlara “barış için” yıllık 120 bin altın ödüyorlardı. Bazı hesaplamalara göre Bizans'ın altın rezervinin 1/75'i Avarlara vergi olarak ödeniyordu (hazinede bu zamanda 37 bin kilogram yani 8 milyon altın para vardı).

626 yılına gelindiğinde Avar Kaganlığı'na toplam 25 bin kilogram tutan 6 milyon altın ödenmişti. Sayısız miktarda para ise ortada yoktu. Galiba Avarlar tezyinat ve kaplar için geri ödeme yapıyorlardı ve çok fazla olmayan bir miktar kabile reisleri arasında paylaştırılıyordu.

Avarlar Okuyup Yazabiliyorlar mıydı?

Arkeolojik verilere göre Avarlar runik yazıyı biliyorlardı: Beladan korunmak için türlü sihir sözlerini hakkedip işliyorlar ve malların mülkiyetini belirlemek için çeşitli içeriklere sâhip işaretler oyuyorlardı (tamga). Fakat elimizde bu yazıların gelecek nesillere aktarılmak veya edebî eserler oluşturmak için yazıldığı konusunda yeterli bilgi yoktur. Yine de bilindiği gibi kahramanlık eposları, efsaneler ve masallar bütün halklarda sözlü olarak gelecek nesillere aktarılır⁵. Avar dili hakkında bilgilerimiz azdır. Sadece özel adlar ve unvanlardan yola çıkarak ki bunların Avar kökenli olmama ihtimali var olsa bile bazı çıkarımlar yapabiliriz. Günümüze kadar ulaşanlar çok fazla değildir: Kandik, Solak, Kok, Şamanlardan birinin adı Bokolabroy. Galiba bu ad Türk kökenlidir, benzer biçimde unvanlar da öyledir: Kagan, tudun, yugur, tarhan.

Avarların Dini

Avarların ve kaganlıktaki diğer halkların dini inancı hakkında çok az şey bilmekteyiz. Kaynaklardan birinde baş şaman zikredilmekte; diğerinde Avarların puta taptığı belirtilmektedir.

⁵ XV.-XVII. yüzyılda runik yazısı Transilvanya'nın Macar dilli halkı Sekeller tarafından kullanılıyordu. XIII.-XIV. yüzyıla âit Macar kroniklerindeki bilgilere göre Sekeller Macaristan topraklarına Macarlardan önce gelmişlerdir. Sekellerin kullandığı runik yazının kökeni sarıh değildir. Gelecekte Avarların ve Sekellerin atalarının yazıları bir ihtimal ortaya çıkacaktır: Bugün artık bilinmektedir ki runik yazı Doğu Avrupa'ya Merkezi Asya'dan VIII.-IX. yüzyılda gelmiş ve yaygın bir kullanıma kavuşmuştur.

Açıktır ki Avarların iki dünyası vardı: Üzerinde durdukları bu topraktan başka bir de öbür dünya vardı. Ölen kişiyle birlikte mezara yiyecek, at, silah koymaları kişinin varlığına ve yoluna devam edeceği inancından kaynaklanmaktadır. Şaman inançları doğrultusunda öbür dünya birkaç kattan oluşmaktaydı, biri diğerinin üstüne yerleşmekteydi. Ölü üst kata sadece bazı tecrübeleri geçirir ise çıkabilirdi. Üste doğru bu çıkışta ok yardımcı olacaktı ki bu yüzden mezarlara ölünün yanına sadak koyuyorlardı.

Gömme töreni veya ölünün bastırılacağı çukurun açılması sırasında ateş veya köz kömür yardımıyla kötü ruhlardan temizleniyordu.

Türlü halklar kendi inançları doğrultusunda ölüyü kafasının üstüne doğru gömüyorlardı; evrenin bu veya diğer bölümüne- dünyanın merkezine veya öbür yüzüne-yeniden dirilmeyi bekleyeceği yere doğru. Avarların tek bir yönelimleri yoktu, onlar pek çok farklı kavimden mürekkep idi; gömülerde ölünün kafası bazen doğruya bazen batıya yönelmektedir. Çoğu zaman ölü üzerinden büyü faaliyetlerine girişmekteydiler. Ölü mezara konup gömüldükten sonra, ölünün kafatası çıkarılır ve ona dua okunurdu. Ölünün öbür taraftan geri dönebileceği korkusu vardı ve bu yüzden bazen karnın üstüne doğru gömmek zorunluluğu ortaya çıkmıştı.

Avar Döneminde Sanat

Avarlar kemik ve boynuz gibi sert cisimleri işlemede ustaydılar. Kroniklerde görüldüğü gibi ihtişamlı halılar, işlemeler, örmeler yapıyorlar, gümüş ve ağacı sanatsal bir biçimde işliyorlardı. Ne yazık ki bunlardan hiçbiri bugüne ulaşmamıştır. Öte yandan harikulade metal süslemeler, Bizans usulü yüzük, küpe, bilezik ve halkalar; Doğu'da hazırlandığı belli olan renkli cam gerdanlıklar ve tokalar vardır. VI.-IX. yüzyıl savaşları kemer ve işlemeli metal süsler getirmiştir. Bu süsler atın koşum takımlarını örtmekteydi. Geç Avar Dönemi'nde bu süsler sanatsal yöntemlerle eritilip dökülerek yapılıyordu. Bunların içinde birbirine benzeyen iki tanesini bulmak oldukça güçtür. Kemerlerin üzeri bitki tezyinatları, insan figürleri ya da hayvan dövüşlerini konu alan büyük dökme yüksüklerle kaplanırdı. Kabile reislerinin kılıç ve zırhları altınla, diğer savaşçılarınkı gümüş ile kaplıydı. Demir üzengiler de sanatsal biçimde işlenir ve bazıları gümüşle kaplanırdı. Kil kaplara (yeni bir usul ile çömlek fırınlarında pişirilirdi) hafif tezyinatlar işlenirdi.

Kaganlığın Çöküşü

VII. yüzyılın sonundan VIII. yüzyılın sonuna kadar Avar Kaganlığı'nın iç durumu hakkında yazılı kaynaklarda hiçbir bilgi yoktur. Frank ülkesinin yükselişi ve başlarına 768'de Büyük Karl'ın gelişi ile yavaş yavaş sayılan Avrupa halklarının çoğu onun etkisi altına girdi. Saksları ve bazı Slav kabilelerini bastırdılar. Nüfusu hızlı bir Hıristiyanlaştırma sürecine soktular.

Avarlar, Franklar için en tehlikeli düşmanlardı. Bu yüzden başlarda onlarla iyi geçinmeye çalıştılar. Bu yönde elçileri gönderip aldılar: 780 yılında Vorms'a Avar elçileri geldi, sonra Frankların elçileri kaganlığa yerleşti. Çok geçmeden 788'de Bavar prensi Tassilo Avarlar ile Franklara karşı ittifak kurmayı başardı. Ancak onun ordusu dağıldı. Bu tarihte Karl,

Avarları tepeleyecek nihaî bir plan üzerinde çalışıyordu. Bu doğrultuda bir dizi şehri bilhassa sınırdaki Regensburg'u müstahkem hale getirdi.

791 yılında Franklar kaganlığa hücum etti. Ordularında yer alan ve kendi ordusunu İtalya'dan getiren Prens Pipin, Avar kalelerinden birini zapt etti. Frankların esas güçleri Karl idâresi altındaydı ve doğuya Tuna'ya doğru yönelmişti. Regensburg'taki Franklar, Tuna üzerine köprüler salarak ordunun cephe gerisiyle kesintisiz olarak karşıya geçişini sağladı. Galibiyet gözükmüşken birden Franklara boyun eğmek istemeyen Sakslar, Avarları desteklemeye karar verdiler, onlara elçi gönderdiler ve sonra ülkelerinde Frankların cephe gerisinde isyan çıkardılar. Ancak Avarlar yardım gönderemeyecekti, kaganlık çözülmeye başlamıştı.

İçerde patlak veren bir isyanda yugur, daha sonra bizzat kagan öldürüldü. 795 yılında tudun artık Hıristiyanlığı kabul etmek istiyor ve Franklara elçi gönderiyordu. 796 yılında Büyük Karl'ın payitahtı olan Ahen'e gelmiş ve krallığa bağlılık yemini etmişti.

Bu yıl Frank kuvvetleri Pipin'in komutasında Tisa Nehri'nin kıyısındaki Avar kaganının sarayını ele geçirmişti. Birçok Avar burayı kurtarmak için Tisa'ya koşmuş ancak daha çok sayıda esir vermekten başka bir netice alamamışlardı. Franklar tam bir galibiyet istiyor, Avar Kaganlığı'nın siyasî varlığının ortadan kaldırmayı hedefliyorlardı. Avarların yüzyıllardır biriktirdiği hazine ve askerî ağırlıklar Ahen'e gönderildi.

IX. yüzyıla âit bir Bizans kroniği Geç Avar Dönemi toplumunun çöküş sebeplerine dâir tafsilatlı kayıtlar tutmuştu; bu Bulgarlara, Han Krum'a esir düşen yaşlı Avar savaşçılarından anlattığı hikâyeydi. Han onlara sormuştu: "Hükümdarınız ve halkınız neden çöküyor, bu konuda ne düşünüyorsunuz?" Onlar şöyle cevap verdiler: "Bu meselede ilk önce, kaganın güvenilir ve adil danışmanlarının olmaması ve iktidarın namussuzların eline düşmesi etkilidir. Bilahare halka eşit olarak uygulanması gereken adaletin riyakârlık ve hırsızlıkla kardeş olarak bozulması; şarabın bolluğu ve sarhoşluğun yayılması ve böylece Avarların akıllarını ve fizikî güçlerini yitirmeleridir. Son olarak ticaretin cazibesine kapılma: Avarların ticarete girişmesi, birini alıp diğerini vermesi, kardeşin kardeşi satması. Bunlar, efendimiz, bizim reziller rezili namussuzluğumuzun nedenleridir."

Her şeyden önce Avarlar mağlubiyete alışkın değildi. 797 yılında ayaklandılar ve Franklar tekrar savaşa girişmek zorunda kaldı, yeniden gâlibiyetle taçlandı. 797 yılı sonunda Avar elçileri gene Büyük Karl'a sadakat yemini ettiler. Ancak 799'da isyan yeniden yükseldi, 802 yılında ise Frank memurlarını öldürdüler. Bu son parlamaydı: Franklar sadece güçlü silahlarla değil aynı zamanda yeni dünya görüşüyle gâlip gelmişlerdi. 798 yılında Zaltsburge'de piskoposluk kurdular ve Avarları Hıristiyanlığa geçirdiler. 805 Yılında kaganın kendisi de bu inancı benimsedi.

IX. yüzyılda Avarlar artık Tuna ardının küçük bir bölümünde yayılmışlardı, anlaşıldığı kadarıyla Vena ve Raba arasındaki topraklardı. Bazı araştırmacılara göre onların bölgeleri doğuda Slavlar ile temas kurdukları Pannonhalma'ya dayanıyordu.

Avarların Franklara elçi göndermeleri biçimindeki son hadise 823'e doğru husule gelmiştir. İmparatorluğun devlet meclisinde hiçbir zaman kudretiyle nam salan bir halk olmamış gibi Frankların ayaklarına kapanmışlardı. Yine 843 yılındaki Verden Anlaşması'nda Karl, imparatorluğu oğulları arasında bölüştürürken "Avar Krallığı"ni zikretmektedir.

“Povesti Vremennih Let” (XII. yüzyıl), “Obrların mahvoluşundan sonra onların ne bir kabilesi ne de bir bakiyesi kaldı” demektir. Avar Kaganlığı’nın çöküşünden yüz yıl sonra artık hakkında efsaneler üretilen bu halk eserlerde kudreti ve yüceliği (Avar- Obr kelimesinin anlamı bazı Batı Slav dillerinde “yüce” anlamına gelmektedir) ile anılıyordu.